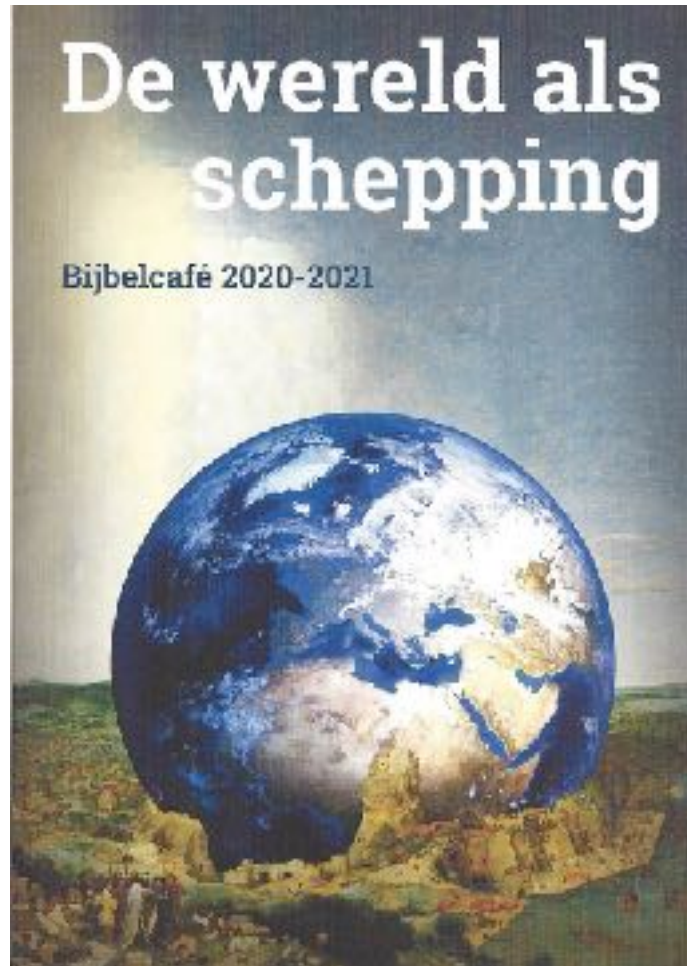

Charles Darwin en het geloof in de schepping
Hilversum 23 september 2020, Jurjen Zeilstra
Bijbelcafé 2020-2021

Jezus zegt:

Worden niet twee mussen te koop aan geboden voor een duit.
En niet één ervan zal ter aarde vallen *zonder uw Vader*. Mt.10,29 (NBG 1951)
Wat kosten twee mussen? Zo goed als niets.
Maar er valt er niet één dood neer *als jullie Vader het niet wil*. (NBV 2004)

De apostel Paulus schrijft in de Romeinenbrief:

Want wat een mens over God kan weten is hun [de volken; mensen die de waarheid geweld aandoen] bekend omdat God het aan hen kenbaar heeft gemaakt. Zijn onzichtbare eigenschappen zijn vanaf de schepping van de wereld zichtbaar in zijn werken, zijn eeuwige kracht en goddelijkheid zijn *voor het verstand waarneembaar*. Er is niets waardoor zij te verontschuldigen zijn. (Romeinen 1, 19-20)

Op mijn studeerkamer ligt naast de bijbel een fossiel van een ammoniet. Ik vind het belangrijk te beseffen dat er heel verschillende manieren zijn om naar één werkelijkheid te kijken. Dat relativiseert. Je komt wel eens iemand tegen die zegt: 'Waar doe je zo moeilijk over? Dit soort vragen komt alleen maar strijd uit voort. We weten het toch niet met ons verstand. Ergens zal het scheppingsverhaal wel in de evolutie passen. Dit geloof ik dus niet. Ik denk ook dat het een vergissing is het evolutieproces en het scheppingsverhaal in elkaar te willen herkennen. De theorieën van Darwin zijn inmiddels voor het grootste gedeelte bewezen en door middel van allerlei vormen van wetenschap die in zijn tijd nog onbekend waren, zoals C14-methode van ouderdomsbepaling en genetische kennis van DNA bevestigd. Maar het belangrijkste vind ik zelf dat wie de resultaten van Darwin tot zich laat doordringen beter beseft waar het in het geloof ten diepste om gaat.

Er is vanuit de kerk tot in onze tijd enorm gefulmineerd tegen Charles Darwin (1809-1882) en zijn theorie. Darwins ideeën over de ontwikkeling van leven zijn door velen als een rechtstreekse aanval op het christelijk geloof ervaren. Dat is volkomen ten onrechte. Charles Darwin heeft nooit de kerk aangevallen en juist altijd zijn uiterste best gedaan zich zo weinig mogelijk te mengen in het theologisch debat. Hoewel de onsterfelijkheid van de menselijke ziel door hem betwijfeld werd, had hij geen enkele behoefte om met die overtuiging naar buiten te treden. Een van de redenen dat hij zolang treuzelde met het publiceren van zijn belangrijke boek *On the Origin of Species* (1858), was dat hij zich heel goed realiseerde dat, ook al bedoelde hij het zuiver wetenschappelijk, voor- en tegenstanders van het geloof zijn resultaten als ondermijnend voor geloof en samenleving zouden kunnen opvatten en ermee op de loop zouden gaan. Dat is precies wat er is gebeurd.

Darwin was een man die niet met zijn geloofsopvattingen te koop liep. Hij hield zielsveel van zijn diepgelovige vrouw Emma. Hij was een groot, nauwgezet en heel geduldig, goed geïnformeerde, wetenschapper, die zich concentreerde op veldonderzoek, scherpe vraagstellingen kon bedenken en die schitterend kon schrijven. Waar het om wetenschap ging én waar het om religie ging, pleitte Darwin voor een onderbouwd en respectvol debat. Maar zijn intellectuele erfenis is geclaimd door atheïsten, die van Darwin hun 'vaandeldrager' hebben gemaakt. Strenggelovigen hebben hetzelfde omgekeerd gedaan en hun pijlen op Darwin en zijn volgelingen gericht, toen zij kerk en christendom wilden verdedigen. Wat wel genoemd wordt de 'Darwin Wars', hebben heel wat schade aangericht.

Mijn stelling is dat de kerk zich heeft vergist door Darwin aan te vallen en dat het alleen maar wijs en eerlijk is om dit gewoon toe te geven. De kerk heeft zelf de bijbel niet goed begrepen. De aanval op Darwin was gedreven door misvattingen, angsten en belangen. Vaak wordt er door theologen een beetje om de hete brei heen gedraaid als het gaat om de waarde van de bijbelse scheppingsverhalen. Dit heeft veel misverstanden opgeroepen en schade toegebracht aan geloof en aan wetenschap. Het is nodig om klare wijn te schenken, zodat mensen begrijpen dat we in de kerk met het votum ('Onze hulp is in de naam van de Heer, die hemel en aarde gemaakt heeft, die trouw houdt tot in eeuwigheid, die niet loslaat wat zijn hand begon') ook wel de bemoediging genoemd, aan het begin van de kerkdienst geen permanent repeterend misverstand oproepen alsof we in de kerk de evolutie zouden ontkennen.

2 Levensloop en historische context

Charles Darwin werd in 1809 geboren. Zijn vader was huisarts. Zijn moeder stierf jong toen Charles nog een klein kind was. Hij groeide op in Shrewsbury tegen de grens met Wales. Het onderwijs daar ervoer de jonge Darwin als gruwelijk saai met een fantasieloos zware nadruk

op de klassieke talen. Charles leerde ondertussen wel goed schrijven. Zijn vader stuurde Charles en zijn broer naar Edinburgh om medicijnen te studeren. Dat was geen succes. Maar Charles leerde daar wel iets over anatomie en verklaringmodellen, waarin God geen rol, speelde als het gaat om de werking van het lichaam. Bijna ten einde raad liet zijn vader hem tenslotte maar naar Cambridge om daar theologie te studeren zodat Charles dan tenminste plattelandsdominee zou kunnen worden. Zoals we ook zien in de boeken van Jane Austen (1775-1817), was een Anglicaanse dorps clergyman doorgaans nu niet bepaald een spiritueel diepgravende en pastoraal luisterend ingesteld geestelijk leidsman. Veeleer was het een, vaak door een adellijke figuur uit de buurt betaalde, moralistische prediker van de maatschappelijke orde, met het vingertje omhoog en met een zwaar beroep op de Voorzienigheid, die de braafheid en ijver van de dorpsbewoners moest aanmoedigen én die veel vrije tijd had om de natuur te bestuderen. Vooral dat laatste leek Darwin wel wat.

Charles Darwin was zich wat betreft natuurwetenschap sterk bewust van de waarde van een verklaringen op basis van observeren. En hij realiseerde zich in toenemende mate terdege dat de theologie een ander type wetenschap is, ten eerste een menswetenschap, maar ten tweede een wetenschap die zich baseert op oude teksten, die weliswaar van God spreken, die zelfs kunnen worden aangeduid als het Woord van God, maar die zijn geschreven door tijdgebonden mensen met beperkte inzichten. Tegelijk wist Darwin maar al te goed dat er met de waarheidsclaims van theologie en kerk grote maatschappelijke belangen op het spel stonden. De hele Engelse standenstaat en het koningshuis, inclusief de verdeling van de macht van kerk en staat, was erop gebaseerd.

De reis met de Beagle die de loop van zijn leven heeft bepaald vond plaats van 1831 tot 1836. In 1831 zocht kapitein Robert FitzRoy een geschikte metgezel en natuuronderzoeker voor een lange zeereis langs de zuidkust van Zuid-Amerika in opdracht van de Britse regering, met het doel de kustlijn beter in kaart te brengen. Darwin had eerder interesse getoond in een onderzoeksreis naar Tenerife en werd via via voor deze (veel grotere) reis, die jaren zou gaan duren, benaderd. Darwin was niet gebonden door een huwelijk en blij aan de saaie opleiding in Cambridge te ontsnappen. Zijn grote voorbeeld als het ging om bestudering van de natuur in verre landen was de Duitse ontdekkingsreiziger en natuurwetenschapper Alexander von Humboldt (1769-1859). Het christendom zag hij in deze tijd voornamelijk als een beschavingsmodel en morele kracht, nodig om inboorlingen tot civilisatie te brengen. Op een eerdere reis had de Beagle een aantal jonge Vuurlanders (van de zuid kaap van Zuid-Amerika) meegenomen. Die waren in Engeland christelijk opgevoed en werden nu beschaafd en wel samen met een zendeling en spullen afgezet in Vuurland. Maar het project mislukte volkomen, de zendingspost werd geplunderd en de predikant bijna gelynt. Dit zette Darwin aan het denken over de vermeende superioriteit van Europese christenen en het verschil tussen beschavingen in het algemeen. Hij was een echte abolitionist (voorstander van afschaffing van de slavenhandel) en had een bloedhekel aan slavenhandel (formeel door de Engelsen afgeschaft 1807) en slavernij (afgeschaft 1833), die in Zuid-Amerika onder de Spanjaarden en de Portugezen nog welig tierden. In de tijd op de Beagle was Darwin veel bezig met geologie en krijgt hij in toenemende mate besef van dieptetijd, dat is tijd op een heel andere schaal dan die waaraan wij gewend zijn te denken, dus geen duizenden, maar miljoenen, zelfs miljarden jaren. Tijdens een geologische expeditie in Wales had hij daarin al enig inzicht gekregen. Dat werd versterkt door het lezen van Charles Lyell (1797-1875), *Principles of Geology*. Lyell was een liberale Anglicaan, die als theïst Gods grootheid gereflecteerd zag in de majestueuze natuur van bergformaties e.d. Waar aardwetenschappers als Lyell moeite mee hadden was verhalen als de zondvloed in Genesis 7 letterlijk te nemen. Wat ze aantreffen in de natuur weersprak te duidelijk dit verhaal, dat ze

daarom metaforisch gingen uitleggen. Wat Darwin bij zijn excursies vanaf de Beagle aantrof aan geologische omstandigheden, bijv. fossielen van zeedieren op hooggelegen plateaus, knaagde aan de letterlijke waarheden van de bijbel. Hij beleefde een vulkaanuitbarsting en een verwoestende aardbeving in Chili, die de stad Concepción totaal verwoeste, en die diepe indruk maakten. Na de reis met de Beagle komt daar voor Darwin bij dat hij in toenemende mate moeite krijgt met het Oudtestamentisch Godsbeeld van een wraaklustig en jaloers God. Maar ook het dreigen met de hel en de wonderen in het Nieuwe Testament stonden hem tegen. In zijn autobiografie, bedoeld voor zijn familie, geschreven op het eind van zijn leven geeft hij daarvan rekenschap. Deze tekst is door Emma gecensureerd en pas compleet uitgegeven in 1958. Een andere heel belangrijke invloed op Darwin in de jaren na de reis met de Beagle was het lezen van het boek van ds. Thomas Robert Malthus (1766-1834), *Essay on the Principle of Population* uit 1798, waarin deze stelde dat de bevolkingsgroei met geometrische snelheid (1, 2, 4, 8, 16...) groeide terwijl de voedselproductie zich slechts aritmetisch ontwikkelde (1, 2, 3, 4, 5...), hetgeen onvermijdelijk tot rampen als hongersnoden, epidemieën en oorlogen, zou leiden. Voortplanting geschiedt veelal in grote overtolligheid. De sterken overleven. De rest is voedsel voor andere vormen van leven. Het beeld van erfelijk conditioneel reagerende ontwikkeling van leven binnen een (willekeurig, niet intelligent gestuurd) 'random' geheel van toevalsfactoren afhankende natuur was onverschillig, wreed en moreel verwerpelijk, maar, intellectueel gesproken, logisch en als basis voor theorievorming zelfs 'elegant', dat wil zeggen zonder wetenschappelijk gesproken volstrekt overbodige veroorzakende factoren als de zondeval uit Genesis 3 (dit is ethiek, geen natuurhistorie).

Na zijn zeereis trouwde Darwin in 1839 met Emma Wedgwood (van het porselein). Ze hadden geld genoeg en Darwin kon zich helemaal aan zijn hobby's wijden. Zo is hij, bijna toevallig, een van de grootste wetenschappers ooit geworden. Vanwege zijn gebrekkige gezondheid gingen ze wonen in een prachtig in de natuur gelegen huis in Downe, Kent, 25 km onder Londen, een heerlijk huis met een prachtige studeerkamer.

3 Inzichten van Darwin en de context van de tijd

In toenemende mate nam Darwin afstand van de visie op God die werd gehuldigd in de Anglicaanse kerk van zijn tijd. In die kerk werd de Schepper-God gezien als de veroorzaker en onderhouder van, niet alleen de natuur, maar ook de maatschappelijke orde, dat wil zeggen de Britse standenstaat. God was eerste oorzaak en *intelligent mind*, die alle soorten onafhankelijk van elkaar, parallel had gecreëerd, '*special creation*'. Er werd gesproken van de Voorzienigheid, 'Providence', die aan ieder leven, mens en dier, zijn of haar plaats in het geheel had toegewezen door zijn scheppend en onderhoudend, sturend handelen. Daar nam Darwin nu voor zichzelf steeds meer afscheid van door te stellen dat de soorten uit elkaar voortkwamen door transmutatie. Hij kon niet aannemen dat er een God was die alle bestaande soorten ooit in korte tijd parallel had doen ontstaan. Het probleem van Darwin was ten diepste dat geloof in de schepping als causaliteit, dus letterlijk veroorzakend, niets verklaarde van wat hij waarnam aan fossielen in de aardlagen en in de werkelijkheid waar de variëteiten van leven zich voortdurend verder ontwikkelden. Het hele idee van soorten en rassen was niet statisch, maar dynamisch, zoals iedere rozenkweker en hondenfokker je kan uitleggen en demonstreren. In een paar generaties kan een serieus manipulerende duivenfokker heel bijzondere eigenschappen naar boven laten komen. Dat allemaal toe te schrijven aan de wil van een godheid verklaarde niets.

Ooit je verwonderd afgevraagd waarom veel dieren zo op elkaar lijken? Vier ledematen, twee ogen, neus, ga zo maar door. Alle leven was ten diepste verwant. Darwin kon dit aantonen

door te wijzen op de ontwikkeling van organen, vergelijkbare functies en het concept 'natuurlijke selectie' waardoor de omgeving waarin een organisme leeft invloed heeft op de variaties in soorten die zich krachtig doorzetten in nieuwe generaties en andere die uitsterven. (Waar hij niets van afwist was de functie van DNA en erfelijkheid door genensplitsing. Maar deze later ontdekte kennis is zonder al te veel moeite te verenigen met de belangrijkste inzichten van Darwin.) Een andere belangrijke vorm van selectie die Darwin aanwees was seksuele selectie. De factoren die hier een sturende rol bleken te spelen, zoals bepaalde eigenschappen van leden van de soort die mogelijk maakten dat zij zich succesvoller voortplantten, stonden haaks op de christelijke geloofsovertuigingen van Darwins tijd. De mens kon, in de gedachtegang van Darwin, ook niet de kroon op de schepping zijn (Psalm 8), maar was een van vele succesvolle variaties van de zoogdieren. Alleen omdat hersenen de mens in staat stelden om te reflecteren op het geheel, was hij geneigd aan zichzelf die hoogste plaats toe te kennen. Mensen die niet begrepen wat Darwin bedoelde, hebben dergelijke uitspraken als een aanval op de menselijke waardigheid en God ervaren en gezegd dat Darwin beweerde dat de mensen van de apen afstamden. Dat is niet waar. Wat Darwin beweert is dat mensen en apen verwant zijn en ergens, in een ver verleden, een gemeenschappelijke voorouder hebben. Dat is, dieper in de tijd die achter ons ligt, een steeds eenvoudiger vorm van leven, tot helemaal aan het begin: 'from so simple a beginning.'

Darwin stelde zich het leven voor als een boom, met de huidige levensvormen aan de uiteinden van de takken en aan de wortels eencelligen, amoeben en wieren. Het kunnen reflecteren op verleden en toekomst betekende ook de eigen daden kritisch kunnen beoordelen. Darwin zag daarmee de geest als functie van het lichaam toegerust tot ethiek, een vanuit het instinct ontwikkelde lichaamsmogelijkheid. Maar met zijn idee dat de moraliteit in deze zin ook een vrucht van de evolutie was, kwam hij onvermijdelijk in botsing met de vertegenwoordigers van de christelijke moraal, die spraken van een door God geschapen geweten. Een ander probleem was het lijden dat onvermijdelijk aan natuurlijke selectie verbonden was. Immers, de zwakken leggen vaker het loodje, de sterken planten zich succesvoller voort. De strijd om het bestaan is universeel en leidt niet structureel tot morele verbetering. Toch vond Darwin dat al dat lijden de moeite waard was, vanwege het geluk dat er ook was.

Darwin vond het verstandig zijn theorieën goed te onderbouwen en had geen haast om te publiceren. Van 1846 tot 1854 concentreerde hij zich daarom op de studie van een schijnbaar heel onschuldige hobby: zeepokken en eendenmossels. Maar juist daar zag hij allerlei evolutieaspecten zonneklaar geïllustreerd. Wat hij eerst dacht dat verontreiniging was die van de diertjes afgeschrapt moest worden, waren in feite de tot schriële aanhangseltjes geëvolueerde mannetjes, die alleen nog meer de functie van de voortplanting hadden overgehouden.

Het hing in de lucht. Als Darwin niet op de evolutietheorie was gekomen, had een ander het naar voren gebracht. Sterker nog, dat is ook gebeurd. Alfred Russel Wallace (1823-1913) schreef in Nederlands Indië een artikel van twintig pagina's en stuurde in 1858 dat op naar Darwin in Engeland, om het door hem te laten publiceren. Darwin schrok zich kapot toen hij het manuscript las, want Wallace vatte in een notendop samen waar hij zelf al tien jaar mee bezig was en een dik boek over wilde schrijven, wat hij steeds maar liet liggen uit angst voor de consequenties. Nu bracht hij samen met de ideeën van Wallace zijn eigen ideeën in een paper samengevat in bij de Linnean Society op 1 juli 1858. Juist omdat het kerkelijk christelijk geloof zich in de eeuw daarvoor had verschanst in een letterlijke opvatting van de Schrift en

een defensief-apologetische argumentatie van bewijzen, had het zich uitermate kwetsbaar gemaakt. Een felle reactie en verkettering, zoals eens Galileo ten deel gevallen waren, het was ook nu te verwachten. In eerste instantie viel het mee, maar dat duurde niet lang.

4 Natuurlijke theologie

Er zijn verschillende paradigmata om naar de werkelijkheid te kijken. Paradigmata zijn woordenvelden, die samenhangen met verklaringsmodellen (De vervoeging van een groep werkwoorden leer je gewoonlijk aan de hand van een duidelijk voorbeeldwoord. Dat is een paradigma.). Het geloof waarvan Darwin op den duur onvermijdelijk afstand neemt is de godsdienstopvatting, die we ook wel aanduiden met *natuurlijke theologie*. In de natuurlijke theologie gaat het om een schijnbaar logisch opgebouwd, bewijsbaar wereldbeeld dat correspondeert met onze ervaringen. Het tegenovergestelde is openbaringstheologie. Daarbij staan niet de ervaringen van de mens centraal, maar het initiatief van een verborgen God die ervoor kiest om zich te openbaren wanneer Hij dat wil, voor mensen eigenlijk niet te vatten (Bijv. bij Karl Barth 1886-1968). In de natuurlijke theologie daarentegen functioneren de bijbel en de natuur beide als bron van argumenten voor een verstandelijk bewijs voerende geloofsovertuiging met een sterk cultuur beschavende opdracht. Dit is een speculatieve theologie, met allerlei aannames en vooroordelen, waarin alles klopt en een plaats heeft. God wordt gepresenteerd als alvermogen en alwetend. Tot in de details stuurt hij het leven en het is niet aan de mens om daar vraagtekens bij te plaatsen of dit in twijfel te trekken. Een vroom mens is tevreden met de plaats die de Voorzienigheid (Providence) hem of haar door de geboorte heeft aangewezen, speurt naar de tekenen van Gods goedheid en verzoent zich daarmee. Onder andere de theoloog William Paley, schrijver van *Principals of Moral and Political Philosophy* (1785), *Evidences of Christianity* (1794) en *Natural Theology; or Evidences of the Existence and Attributes of the Deity, Collected from their Appearances in Nature* (1802), zag de mens die dit deed, gelukkig zijn. In dit gezapige wereldbeeld is eigenlijk geen plaats voor persoonlijke ervaring, voor zinloos lijden, structureel onrecht of tragiek. Het model is utilistisch van aard. Er gaat groot maatschappelijk en persoonlijk nut mee gepaard. Paley baseerde zich sterk op het utilitarisme van Jeremy Bentham (1748-1832). Alles wordt geanalyseerd vanuit z'n functie en doelmatigheid. Alles klopt en heeft in het licht van de schepping zijn plaats in één grote metafysisch bepaalde orde. Dit had grote consequenties, bijv. voor het omgaan met armoede, misoogsten, epidemieën of minder ontwikkelde volken. Wie er in het leven naast grijpt, heeft dit in principe aan zichzelf te danken. Dit is dus een deterministisch wereldbeeld, waarin je je plaats moet weten. Als je voor een dubbeltje geboren ben, wordt je nooit een kwartje. En zo hoort het ook, uitzonderingen daargelaten. Waar een ontwerp is, daar is ook een Ontwerper (voorloper van Intelligent Design). Aan de status quo, de maatschappelijke organisatie van de (Britse) samenleving wordt daarmee een fundament en legitimatie gegeven. Een ander gewichtig boek in dit verband was van J.B. Sumner, *Evidence for Christianity derived from its Nature and Reception* (1821). Juist rond 1800 leed Europa onder de Napoleontische oorlogen en bestond er in het Verenigd Koninkrijk een grote behoefte aan stabiliteit. De lijdende Christus is ver weg. Voor twijfel is geen plaats. Theologie had nog altijd het volstrekte primaat in de wetenschap en de Anglicaanse kerk met haar geloofsbelijdenis en liturgie, beheerste de universiteit. Andere wetenschappen hadden zich daarnaar te richten en in de 17^e en 18^e eeuw deden de meeste wetenschappers dat ook (grote voorbeeld is de natuurkundige Isaac Newton, 1642-1727. De wetmatigheden in de natuur die hij ontdekt zoals zwaartekracht, leidden hem tot een nog grotere verering van God).

Natuurlijke theologie baseert de bewijsvoering rond de godsidee dus sterk op waarneming en logica, waarbij het godsbeeld wat erdoor ondersteund wordt deïstisch van karakter is. Een almachtig opperwezen leidt al wat leeft tot harmonie. Een sterk literair voorbeeld is *Robinson Crusoe* de fictieve autobiografie over een overleving op een onbewoond eiland na een schipbreuk van Daniël Defoe uit 1719. Crusoe leeft op zijn eiland van en met de natuur en voelt zich door de Voorzienigheid voorzien van alles wat hij nodig heeft. Hijzelf moet daar als mens natuurlijk wel op inspelen en het beste van maken. Komt er een inboorling op zijn pad (Vrijdag), dan moet hij die 'beschaven'.

Darwin's persoonlijke geloofsleven ontwikkelt zich van gelovig, scepticisme, theïsme (er is een god maar niet noodzakelijk christelijk), of deïsme (er is een god maar deze heeft geen bemoeienis met zijn schepping), via atheïsme (er is geen god) naar agnosticisme (we kunnen niet weten of er een god is). Hij had in toenemende mate een hekel aan theologisch speculeren. Dat was geen apathie, of onverschilligheid. Darwin geloofde in de beschavende kracht van religies en hecht waarde aan de samenbindende en troostende werking die ervan religie uit kon gaan. (Spencer, *Darwin and God*, 118-119)

De crisis van de 19^e eeuw is geweest dat de wetenschap inmiddels zozeer was gevorderd dat het ordebestel was gaan wringen en dat God als causale factor, nog wel obligaats genoemd kon worden, maar eigenlijk niets meer te doen had, omdat de bestudeerde processen ook zonder inmenging van God, verklaard konden worden. (Vgl. het antwoord van de wiskundige Pierre-Simon de Laplace (1749-1827) op de vraag van Napoleon waar in zijn astronomische model God kon worden aangewezen: 'Dieu est une hypothèse dont je n'ai pas eu besoin.') De empirisch ingestelde William van Ockham (Engels nominalist, 1285-1347) had begin 14e eeuw al gesproken van 'het scheermes', waarmee wetenschappers overtollige verklaringen uit hun model moeten snijden om tot heldere inzichten te komen. Het had even geduurd, maar de consequenties van de inductieve wetenschap begonnen door te werken. Darwin maakt onderscheid tussen 'God's word' en 'God's works'. Hij noemt beide aanduidingen legitiem, maar niet te harmoniseren qua discipline. (Spencer, 79)

Als we stellen dat Darwin zelf op een gegeven moment zijn christelijk geloof verloor, is het belangrijk vast te stellen over wat voor geloof we het hebben. Het heeft maar een haar gescheeld of Darwin was predikant geworden in de Anglicaanse kerk. Waar geloofde Darwin in, vóórdat hij op reis ging met de Beagle? Wat geloofde hij in de eerste jaren van zijn huwelijk? En hoe raakte dat geloof beschadigd? Welke factoren speelden daarin een rol?

5 Spanning geloof – wetenschap

In zijn wetenschap was Darwin steeds op zoek naar bewijs, 'proof'. Hij beseftte na zijn reis met de Beagle steeds beter dat dit in de theologie onmogelijk was en dat 'evidence' in religieus opzicht meer met persoonlijk beleefde ervaringswaarheden te maken had dan met algemeen geldend wetenschappelijk bewijs. Maar de scherpste wending, niet alleen in zijn denken, maar ook in zijn eigen voelen en ervaren, was de dood van zijn geliefde dochtertje Annie (1841-1851) in de week na Pasen 1851, en het lijden dat daaraan voorafging. Hij kon de dood van dit kind niet rijmen met het beeld van een betrokken zorgend God. Darwin heeft zich persoonlijk schuldig gevoeld dat zijn (tenslotte tien!) kinderen een zwakke gezondheid hadden. Door zijn onderzoek realiseerde hij zich dat dit mede veroorzaakt kon zijn doordat hij met zijn volle nicht getrouwd was. Darwin had zelf ook een slechte gezondheid, waaraan hij iets probeerde te doen met speciale waterbaden. Het is onvoorstelbaar hoe hij zoveel heeft kunnen schrijven, terwijl hij zich vaak beroerd voelde.

Het christelijk geloof waar Darwin afstand van nam in de jaren na de reis met de Beagle, was dus eerder dan een persoonlijk beleefd spiritueel Godsgeloof, een bewijs voerend argumenteren zoals dat gebeurde in de boeken van Paley en Sumner, waarbij ieder diertje de rol speelde die het door de Voorzienigheid was toebedeeld. Tijdens de reis zag Darwin teveel dat daarmee niet in overeenstemming was.

In toenemende mate beseftte Darwin dat de oudste bijbelteksten die hoogstens 3000 jaar oud zijn, geen enkele informatie kunnen bevatten over het ontstaan van de aarde en het leven. 3000 jaar klinkt respectabel en dat is het ook als we kijken naar de leeftijd van een mens. Maar het is onvergelijkbaar met de geologische leeftijd van de aarde. Darwin kon het nog niet precies weten, maar de aarde is 4,57 miljard jaar oud. Een dergelijke tijdsspanne is voor een mens heel moeilijk te bevatten en ook wat er in zich ontwikkelend leven in een dergelijke tijdsspanne kan afspelen kunnen wij ons niet goed voorstellen. Er was verwarring over, maar Darwin beseftte rond 1860 heel goed dat de berekeningen op grond van de bijbel van James Ussher, de 17^e eeuwse bisschop van Armagh, dat de aarde geschapen was in 4004 v.Chr. en die nog altijd in de kantlijn van de Engelse bijbels stond, geen enkele wetenschappelijke waarde had.

Darwin was voorzichtig. Hij realiseerde zich dat de maatschappelijke consequenties van zijn theorievorming heel groot konden zijn. Hij heeft nooit beweerd een bijzonder nieuw antwoord te hebben op grote metafysische of morele vraagstukken of het bestaan van God op zichzelf openlijk ontkend (i.t.t. zijn vriend Thomas Huxley, die Darwin maar al te graag wilde laten beweren dat God dood was.) Darwin was absoluut geen revolutionair die de samenleving zou willen veranderen, de kerk beschadigen of mensen hun geloofsvertrouwen afnemen. Eerder bleef Darwin er altijd van overtuigd dat het christendom, al was het niet op wetenschappelijke waarheid gebouwd, de maatschappij veel zegen had gebracht in termen van beschaving. Hij vertrouwde, misschien wel wat naïef dat dit gewoon door zou gaan, ook al werd er door de wetenschap getornd aan de waarheidsaanspraken van de kerk. Van vulgair darwinisme, waarin de idee van 'survival of the fittest' als een legitimatie en een onderbouwing voor een verwerpelijke ideologie werd gebruikt om zwakkeren uit te roeien, zoals de nazi's hebben gedaan, had Darwin zelf natuurlijk nog nooit gehoord. De Duitse Ernst Haeckel (1834-1919) die Darwin in Duitsland bekend maakte, ging al een eindje deze kant op (sociaal-darwinisme).

6 Tot slot

Een bekende voorstander van het integreren van de evolutieleer met de betekenis van de Christusfiguur was de Franse Rooms-katholieke priester en geoloog Teilhard de Chardin (1881-1955). Hij geloofde dat Christus de centrale as was, de door God ingeschapen binnenkant, waar de hele evolutie als buitenkant omheen draaide en dat in het evolutieproces dus Gods bedoelingen tot hun recht komen ('Christogenese', *Het verschijnsel mens*, 1958). Teilhard overtuigde weinigen. Er zijn tegenwoordig nog maar heel weinig theologen en nog minder natuurwetenschappers die dergelijke ideeën aanhangen. Terwijl de meeste kerken en christelijke organisaties het verzet tegen de evolutie hebben opgegeven, worden ook in onze tijd nog altijd pogingen gedaan tot harmonisering van bijbelse en natuurkundige en biologische feiten, bijv. door Cees Dekker (diverse publicaties intelligent design) en Gijsbert van den Brink (*En de aarde bracht voort. Christelijk geloof en evolutie*, 2017). Van den Brink plaatst de zondeval 45.000 jaar geleden en verbindt deze met een explosie aan menselijke creativiteit, naar mijn overtuiging een slag in de lucht.

Maar de bijbelschrijvers hebben niet het doel gehad antwoord te geven op onze wetenschappelijke vragen. Hoe konden ze? Zij kenden onze kennisproblemen niet. Een paradigma (of narratief) is een taalveld, een aantal samenhangende woorden, die een bepaald aspect van de werkelijkheid ontsluiten of daarop betrekken hebben. Het paradigma van de bijbel is niet te harmoniseren met het paradigma van de ontwikkelingsbiologie of de geologie, maar dat hoeft ook niet. De bijbelse boodschap heeft ethische betekenis, maar die komen wij alleen op het spoor door de scheppingsverhalen als (tijdloze) mythen te durven lezen, niet als informatiebron ter verklaring van natuurkundige en biologische processen, zichtbaar in de geologie van de aarde en de ontwikkeling van het leven. De consequentie is wel dat God als ontologisch te analyseren causaliteit uit het wereldbeeld verdwijnt (Ontologie is zijnsleer. Vgl. de Joods-Franse filosoof Emmanuel Levinas, die de basis wat God betreft in de ethiek ziet, niet in de hoop op een bewijs van het bestaan, het zijn van God). De winst lijkt mij dat we daardoor misschien wel opnieuw en veel transparanter kunnen vaststellen waar het in het geloof ten diepste om te doen is. We halen veel ruis en valse doelstellingen van de lijn. Allerlei onwerkelijke vragen over Gods vermeende almacht, voorbeschikking, leiding en alwetendheid verdwijnen naar de achtergrond. God wordt gevonden, niet in de verklaringen, maar in de reacties in mensenliefde, in het gevolg geven aan het omzien naar elkaar zoals Jezus voordoet. De inwoning Gods, zeg ik als theoloog, is mystiek. Gods opdrachten zijn ethisch te verstaan.

Het is waardevol te onderkennen dat de bijbelse verhalen over de oorsprong van het leven mythisch zijn van karakter en een tijdloze, ethische betekenis hebben, voor interpretatie vatbaar zijn en bedoeld te betrekken op een telkens weer andere actuele context. Een probleem (eigen aan alle wetenschap) is wel dat de verschillende paradigmata gaan over dezelfde werkelijkheid. We beschikken niet over een supermodel dat alles verklaart, niet in de religie, maar ook niet in de (gefragmenteerde) wetenschap. Dit noopt tot bescheidenheid. Tegen zijn vriend, de vicar van Downe, zei Darwin: 'I can hardly see how religion & science can be kept ... distinct. But ... there is no reason why the disciples of either school should attack each other with bitterness.' (Darwin aan de dorpsdominee van Downe, J. Brodie Innes, Spencer, 106) Daarom is het van belang dat wij er ons rekenschap van geven wat we doen wanneer we geloofstaal spreken. Laten we als gelovigen bescheiden zijn, als we beweren dat wij weten wat God ermee te maken heeft. Laten we ons als wetenschappers realiseren dat mensen niet leven bij brood alleen, maar religieuze narratieven niet kunnen missen, als we willen komen tot verbondenheid en naastenliefde rondom de mysteries van het leven.

Belangrijkste boeken van Darwin

1839 *The Voyage of the Beagle*

1854 Boek over zeepokken

1859 *The Origin of Species*

1868 *The Variation of Animals and Plants Under Domestication*

1871 *The Descent of Man*

1872 *The Expression of the Emotions in Man and Animals*

Opnieuw gepubliceerd:

Wilson, E.O. (ed.), *From so Simple a Beginning. The Four Great Books of Charles Darwin*, London 2006.

Zie ook:

Brink, Gijsbert van den, *En de aarde bracht voort. Christelijk geloof en evolutie*, 2017

Bryson, B., *Seeing Further. The Story of Science & the Royal Society*, London 2010.

De autobiografie van Charles Darwin, 1809-1882. De oorspronkelijke versie, vert. F. Lakmaker, Amsterdam 2009.

Darwin, F., *The Life of Charles Darwin*, London 1902 (1995).

Clayton, Ph. and Z. Simpson (eds.), *The Oxford Handbook of Religion and Science*, Oxford 2009.

Desmond, A., en J. Moore, *Darwin. De biografie*, Amsterdam 1991.

Horwell, D. and P. Oxford, *Galápagos Wildlife. A Visitor's Guide*, Chalfont St. Peter 1999.

Keller, M. en N.R. Fuller, *Charles Darwin. Over het ontstaan van de soorten. Een stripbewerking*, vert. G.J. Zwier, Amsterdam/Antwerpen 2009.

Lukas, M. en E., *Teilhard. Mens, priester en geleerde*, vert. T. van der Stap Hilversum 1981.

Spencer, N., *Darwin and God*, London 2009.

Teilhard de Chardin, P., *Het verschijnsel mens* (1958), vert. D. de Lange, Utrecht/Antwerpen 1983.

Wulf, A., *De uitvinder van de natuur. Het avontuurlijke leven van Alexander von Humboldt*, vert. M. Duindam en F. Steenhuis, Amsterdam/Antwerpen 2016.

En de schitterende film van Jon Amiel uit 2009 met Paul Bettany in de hoofdrol: *Creation. How he saw the world, changed it forever*.

Stellingen bij Bijbelcafé Hilversum, 23 september 2020. Charles Darwin en het geloof in de schepping

- 1 Het is niet aan Darwin toe te rekenen, maar aan de kerk, dat de evolutieleer het christelijk geloof heeft beschadigd.
- 2 Geloof en wetenschap blijft een ongemakkelijk duo. Dat is omdat zowel wetenschappers als gelovigen hun eigen inzicht overschatten.
- 3 De bijbelschrijvers hadden geen notie van onze wetenschappelijke vragen en gevonden antwoorden. Het is ze niet aan te rekenen dat de teksten over het begin niet gaan over het natuurhistorische begin, maar over de wijze waarop mensen zouden moeten leven, dat is ethiek, geen geschiedenis.
- 4 Uit angst voor polarisatie, door vaag te blijven en geen klare wijn te schenken, vertroebelt de kerk vandaag nog altijd het zicht op de betekenis van wetenschap én op de betekenis van het geloof.
- 5 De grote crisis, in onze omgang met het milieu en het klimaat en het uitsterven van de soorten, die wij vandaag beleven, is het resultaat van het achterblijven van religieus gefundeerde gezonde ethiek en kritische zelfreflectie, bij de enorme manipulerende macht die in omvang exploderende wetenschappelijke kennis aan mensen in handen heeft gegeven. Dit is een ramp van ongekeerde omvang voor onze kleine aarde, een stofje in een onmetelijk heelal. In enkele generaties souperen wij een miljarden jaar oude aarde op, als wij niet uitkijken.

